

Risikfaktorer i familjen

Även om forskare (t.ex. Bronfenbrenner, 1979, 1992; Stattin & Magnusson, 1996; Wasserman & Miller, 1998) betonat vikten av att ta hänsyn till faktorer på alla nivåer – individ, familj, och samhälle – för att förstå utvecklingen av normbrytande beteende, pekar forskning på att de allra mest betydande riskfaktorerna för *barns* normbrytande beteende ligger på individ- och familjenivå. Problem i familjen är också ett av de mest frekvent studerade områdena i relation till normbrytande beteende (se t.ex. Frick, 1994; Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986).

Föräldra-barnrelationen

Bristfälliga uppfostringsmetoder

Man får anta att målet med uppfostran för de flesta föräldrar är att främja barnets positiva utveckling. Men när de metoder som föräldrar använder är ineffektiva, kan de istället vara en riskfaktor för normbrytande beteende. Man baserar antagandet att uppfostringsmetoder är betydelsefulla för utveckling av normbrytande beteende på att normbrytande beteende främst beror på en brist på socialisation hos barnet, samt på att föräldrar i första hand är de som förmedlar positiv socialisation till barnet, åtminstone under barndomen som vi fokuserar på här. Det finns vetenskapliga belägg för detta argument (se Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986), och uppfostringsmetoder anses ofta vara en av de mest betydelsefulla familjerelaterade riskfaktorerna för normbrytande beteende (se Frick, 1994; Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986). Precis vilka aspekter av uppfostran som leder till problem i barnets socialisation och vilka aspekter som är mer centrala än andra, är däremot mer omtvistat.

Utifrån en metaanalys av forskningen om uppfostringsmetoder och normbrytande beteende menar man att två aspekter av uppfostran är de som mest konsekvent har relaterats till normbrytande beteende bland unga: föräldrarnas engagemang och föräldrars övervakning eller tillsyn (Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986; se även Patterson, Reid, & Dishion, 1992; Robins, 1966). Andra menar att konflikter mellan föräldrar och barn (t.ex. Eron, Huesmann, & Zelli, 1991) och brist på positivt engagemang hos föräldrarna (t.ex. Patterson, Reid m.fl., 1992) är betydelsefulla faktorer för utveckling av normbrytande beteende bland barn. Dessutom har man i många studier sett att föräldrars tvång, fientlighet gentemot barnet och hårda bestraffningsmetoder är relaterade till utveckling av normbrytande beteende i barndomen (t.ex. Patterson, Reid m.fl., 1992).

Föräldrars övervakning (att veta vad barnet är och gör, etc.) är troligen av större betydelse för äldre barn än de som omfattas av denna forskningsöversikt. Man tänker sig att yngre barn av naturliga skäl ofta övervakas relativt noga av sina föräldrar medan graden av tillsyn och övervakning varierar mer och mer ju äldre barnen blir. I linje med detta har man exempelvis visat att dålig tillsyn och övervakning är relaterat till normbrytande beteende i ungdomen men inte i barndomen (Loeber m.fl., 1998; Wasserman, Miller, Pinner, & Jaramillo, 1996). Det finns dock också forskning som faktiskt visat att bristfällig övervakning är relaterat till normbrytande beteende i barndomen (t.ex. Haapasalo & Tremblay, 1994).

Föräldrars konsekvens- eller bestraffningsmetoder är ytterligare en aspekt av uppfostringsmetoder som har relaterats till normbrytande beteende. Detta anses vara ett av de sätt på vilket föräldrar direkt försöker att socialisera sina barn. Man har sett att bestraffningsfrekvens och metoder är mer extrema åt det negativa hållet i hem med barn med normbrytande beteende. Barnens föräldrar är ofta strängare både i sina attityder och i de bestraffningsmetoder de använder sig av (se t.ex. Kazdin, 1985). Framförallt aggressivt normbrytande beteende i barndomen har, i linje med detta, visat sig vara relaterat till högre grad av bestraffning (se t.ex. Dodge, Pettit, & Bates, 1994; Farrington & Hawkins, 1991; Haapasalo & Tremblay, 1994; Loeber m.fl., 1998; Patterson, Reid m.fl., 1992).

Studier har också visat att föräldrar till barn med normbrytande beteende tenderar att vara mer inkonsekventa och hårdare i sin disciplin än föräldrar till barn utan normbrytande beteende (t.ex. Kim m.fl., 2003; Shelton, Frick, & Wootton, 1996; Spieker, Larson, Lewis, Keller, & Gilchrist, 1999). Detta verkar ha särskilt allvarliga effekter på yngre barns normbrytande beteende och man tänker sig att föräldrarnas inkonsekventa beteende gör det svårt för barnet att tolka det budskap som föräldrarna försöker att förmedla, och istället för att främja positiv utveckling kan föräldrarna av misstag förstärka barnets negativa beteendemönster (se Patterson, 1982). Hårda och tuffa metoder kan också göra att barnet fokuserar på beteendets konsekvenser, istället för de värderingar och budskap som föräldrarna försöker förmedla (se Kochanska, 1993). Sammantaget verkar det alltså som om att inkonsekventa och hårda uppfostringsmetoder bland annat kan innebära att barnet inte förstår eller lär sig vad som är rätt och fel, och därmed inte socialiseras på ett positivt sätt.

Andra sätt för föräldrar att kontrollera sina barns beteende verkar också vara mer problematiska i familjer där barnen uttrycker normbrytande beteende. Föräldrar till barn med normbrytande beteende verkar att på en mer eller mindre medveten nivå mer ofta belöna negativa beteenden (t.ex. genom att ge barnen uppmärksamhet när de gör något de inte borde), medan de ignorerar eller låter negativa konsekvenser följa på positiva, prosociala beteenden (se Patterson, Reid m.fl., 1992).

Bristfällig kvalitet i föräldra-barnrelationen

Föräldrar till barn med normbrytande beteende har ofta ett mindre positivt samspel med sina barn (t.ex. Gardner, 1987). Normbrytande beteende i barndomen hänger också ihop med att föräldrar visar mindre värme (t.ex. Caspi m.fl., 2004; Dodge m.fl., 1994; Wasserman m.fl., 1996), tillgivenhet, acceptans och positiv attityd gentemot barnet (t.ex. Caspi m.fl., 2004; Wasserman m.fl., 1996), och med att föräldrar och barn kommunicerar mindre regelbundet med varandra (t.ex. Wasserman m.fl., 1996). Man har också visat att pojkar som bråkar mycket med sina mödrar löper större risk för att också uppvisa normbrytande beteende (Wasserman m.fl., 1996). Barn med normbrytande beteende har oftare också en mindre trygg anknytning (m.a.o. attachmentrelation) till sina föräldrar, och otrygg anknytning har kopplats till högre risk för normbrytande beteende bland barn i alla åldrar (t.ex. Erickson, Sroufe, & Egeland, 1985; Loeber m.fl., 1998; Lyons-Ruth, Alpern, & Repacholi, 1993; Munson, McMahon, & Spieker, 2001; Shaw & Vondra,

1995). Det har också visat sig att risken för normbrytande beteende ökar då modern inte är responsiv gentemot sitt barn (t.ex. Gardner, 1987; Shaw m.fl., 2000). Vidare har man visat att barn i familjer där fäderna inte är engagerade och inblandade i barnens liv löper större risk för normbrytande beteende i barndomen (Farrington & Hawkins, 1991).

Så kallat rejekterande föräldraskap har visats vara relaterat till normbrytande beteende i barndomen (se t.ex. Campbell, Pierce, Moore, Marakovitz, & Newby, 1996; Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986; Shaw m.fl., 1998). Man tänker sig bland annat att föräldrars rejektion kan komma av att de reagerar på detta ineffektiva sätt gentemot barnet på vad som är normala förändringar i barnets beteendeutveckling (se Shaw m.fl., 1998, 2003), såsom exempelvis tillfälligt ökad frekvens av uttryck för ilska och fysisk aggressivitet hos barnet som är vanligt i 2- och 3-årsåldern.

Påverkar föräldrarna barnen, eller tvärtom?

Den traditionella synen på sambandet mellan föräldra-barnrelationen och normbrytande beteende har varit att det uteslutande är föräldrarnas beteenden och förhållningssätt mot barnet som påverkar hur barnet utvecklas (se t.ex. Dishion & McMahon, 1998; Hirschi, 1969; Farrington & Loeber, 1998). Forskare har i allt högre grad börjat poängtera och empiriskt visa att riktningen också kan vara den omvända – att barnets beteende också påverkar föräldrarnas beteende gentemot barnet (se t.ex. Caspi m.fl., 2004; Kerr & Stattin, 2003; Morrell & Murray, 2003; Rutter, 1994a). Klinisk forskning har exempelvis visat att samspelet mellan mor och barn påverkas av barnets beteende. Man har observerat samspelet mellan pojkar uppförandestörning och deras mödrar, samt pojkar med andra diagnoser och deras mödrar. Pojkarna har också observerats i samspelet med de andra mödrarna i studien. Mödrarna var mer negativa och kontrollerande i sitt samspel med pojkar med uppförandestörningsdiagnos än med pojkar utan denna diagnos, oavsett om det handlade om deras egna barn eller ej. Detta visar att barnets beteende påverkar samspelet. Mödrarna var också mer negativa gentemot sina egna söner med uppförandestörning än gentemot andra pojkar med uppförandestörning. Detta visar att deras tidigare samspel påverkar hur relationen ser ut här och nu (Anderson, Lytton, & Romney, 1986).

Resonemang om denna relations riktning återfinns också inom den beteendegenetiska forskningslitteraturen, även om de formuleras annorlunda. Kopplingen mellan genetiska effekter och miljöeffekter delas ofta in i så kallade passiva, evokativa, och aktiva samband (Plomin, DeFries, & Loehlin, 1977). Passiva samband uppkommer därför att föräldrar och barn har vissa gener gemensamt (t.ex. för aggressivt beteende) (Reiss, Neiderhiser, Hetherington, & Plomin, 2000). Evokativa samband syftar på genetiskt påverkade egenskaper (t.ex. svårhanterligt temperament hos barnet) som framkallar responser från omgivningen (t.ex. ineffektiva uppfostringsmetoder hos föräldrarna). Aktiva samband har att göra med att individen aktivt söker upp och skapar situationer och miljöer som fungerar för deras genetiskt påverkade egenskaper (Plomin m.fl., 1977). I detta sammanhang är de evokativa sambanden av störst intresse, då de innebär att barnet genom sina

egenskaper kan påverka hur föräldrarna kommer att bete sig gentemot honom eller henne.

Trots att modeller för hur en så kallad reciprok (dubbelriktad) relation skulle kunna se ut mellan barnet och dess föräldrar har funnits under en lång tid (se t.ex. Bell & Harper, 1977), är det sällan man i forskning har tagit hänsyn till hur barn och föräldrar kan påverka varandras beteenden. Även om det finns stöd för att aggressivt normbrytande beteende påverkas av hur allvarlig och konsekvent föräldrars bestraffningar av barn är (Patterson, Reid m.fl., 1992), finns det också belägg för att bestraffningen kan vara en respons på, snarare än en föregångare till, barnets aggressiva normbrytande beteende (Eron m.fl., 1991). Det är inte svårt att tänka sig hur ett negativt beteende hos ena parten, antingen hos barnet eller föräldern, utlöser ett negativt beteende hos den andra (se Patterson, 1982). Det är inte heller osannolikt att föräldrar kommer att svara på ett negativt eller störande beteende hos sina barn, och att barnens beteende förstärks i denna process. Ett barns problembeteende och föräldrarnas bestraffning orsakar och förstärker sannolikt varandra, och i den processen kan båda parter beteende bli allt mer extremt (Eron m.fl., 1991).

En teori som beskriver denna typ av process är den så kallade coercion theory (se Patterson, 1982; Patterson, Reid m.fl., 1992). Teorin handlar om ett tvingande samspel, där coercion definieras som kontroll genom tvång eller hot, antingen från barnets eller från föräldrarnas sida. I familjer med barn med aggressivt normbrytande beteende har man sett att då föräldrar försöker att kontrollera (t.ex. genom att säga nej) barnens negativa beteende (t.ex. att bråka för att få en leksak), svarar barnen istället med att öka sitt beteende (t.ex. bråka ännu mer). Över tid gör föräldrarna allt mindre för att kontrollera sina barns allt mer negativa beteende (t.ex. ger barnet leksaken), eftersom deras ansträngningar inte tycks fungera. Detta innebär att barnet belönas för sitt negativa beteende, genom att beteendet gör att föräldrarna slutar besvära dem eller gör dem till viljes (t.ex. barnet får leksaken). Via denna process kan barnets normbrytande beteende förstärkas och upprätthållas. Föräldrar som kört fast i ett tvingande samspel med sina barn använder mer sällan bestraffningar för mindre allvarliga negativa beteenden än andra föräldrar. De reagerar också ofta inkonsekvent, genom att ibland ge med sig och ibland reagera kraftigt emot beteendet (t.ex. Patterson, Reid m.fl., 1992). Ett av de stora problemen med att ett barn lär sig ett tvingande sätt att samspela med andra är att han eller hon lär sig många effektiva men inte så önskvärda beteenden (se Coie, 1996), som visserligen kan ge ett omedelbart övertag över andra (t.ex. att vinna över andra barn i konkurrensen om en leksak) men som i förlängningen kan leda till rejektion från prosociala kamrater som inte tolererar barnets aggressiva sätt att samspela. Detta kan i sin tur leda till att barnet istället börjar umgås med andra barn med normbrytande beteende, vilket i sig är en riskfaktor i utvecklingen av normbrytande beteende (se Patterson, 1982). Vi tar upp mer om coercion theory i kapitel 4.

Våld i hemmet

Att utsättas för misshandel

Enligt det svenska Brottsförebyggande rådets statistik för 2003 gjordes lite över 7 600 anmälningar om misshandel eller grov misshandel av barn mellan 0 och 14 år. Mörkertalet är dock sannolikt stort. Barnmisshandel ses ofta som en extrem form av dåliga uppfostringsmetoder, och sambandet med normbrytande beteende tycks oftast återfinnas då bestraffningen är mer extrem (Deater-Deckard & Dodge, 1997). En prospektiv studie visar att cirka 20 % av barn som misshandlas utvecklar normbrytande beteende (Lewis, Mallouh, & Webb, 1989), vilket förstås innebär att de flesta barn som misshandlas inte utvecklar denna typ av problematik.

Forskning har dock visat att barn med normbrytande beteende oftare kommer från familjer där de upplevt eller bevittnat misshandel (se Widom, 1989). En hypotes om varför det är så är att sambandet mellan barnmisshandel och normbrytande beteende uppkommer antingen därför att barnet imiterar sina föräldrars negativa beteenden, eller genom att de uttrycker sin ilska i fel sammanhang och på fel sätt. Man har också funderat kring möjligheten att egenskaper hos barnet kan försätta honom eller henne i riskzonen för misshandel (se t.ex. Ammerman, Cassisi, Hersen, & Van Hasselt, 1986; Herrenkohl & Herrenkohl, 1981). De egenskaper som nämns är emellertid sådana egenskaper eller problem som i sig anses vara riskfaktorer för normbrytande beteende, t.ex. kognitiva brister och svårhanterligt temperament. Små barn som misshandlats är ofta mer aggressivt och icke-aggressivt normbrytande, mindre följsamma eller lydiga, ger inte uttryck för positiva känslor i samma utsträckning som icke-misshandlade barn, och uttrycker en högre grad av undvikande beteende (t.ex. Ammerman m.fl., 1986; Egeland, Sroufe, & Erickson, 1983; Herrenkohl & Herrenkohl, 1981; Jaffee, Caspi, Moffitt, & Taylor, 2004; Lynch & Roberts, 1982; Salzinger, Kaplan, Pelcovitz, Samit, & Krieger, 1984). I observationsstudier har man också kunnat se att misshandlade barn ofta reagerar med rädsla, hot eller fysisk aggressivitet då andra barn är ledsna, jämfört med barn i kontrollgruppen som snarare uttrycker egen nedstämdhet, intresse eller empati och omtanke gentemot ledsna barn (se t.ex. Main & George, 1985).

Social kognition tycks också kunna påverka sambandet mellan barnmisshandel och aggressivt normbrytande beteende på så vis att misshandel i tidig barndom kan leda till problem med social kognition (t.ex. hostil attributionsstil och bristfällig problemlösningsförmåga) som i sin tur ökar risken för aggressivt normbrytande beteende (se tidigare avsnitt i detta kapitel om Bristfällig social kognition). Man har också visat att misshandlade barn i skolåldern skattas som mer aggressiva än andra barn, och dessa skattningar har också visat sig vara relaterade till brister i barnens socialkognitiva förmågor (Dodge m.fl., 1990).

Man ser också att barnmisshandel ofta förekommer samtidigt som andra familjerelaterade riskfaktorer för normbrytande beteende i barndomen. Man har exempelvis visat fysiskt misshandlade barn mer ofta än icke-misshandlade barn har en så kallad undvikande anknytningsrelation till sina föräldrar (se Egeland & Sroufe, 1981). Man har också visat att olika typer av övergrepp kan ha olika effekter på barns beteende (se Smith & Thornberry, 1995), samt att

misshandel är relaterat både till externaliserade (t.ex. normbrytande beteende) och internaliserade (t.ex. depression) problem hos barnet (se Toth, Manly, & Cicchetti, 1992).

Att bevittna våld i hemmet

Att bevittna konflikter mellan sina föräldrar, även om de är arrangerade av forskare, kan upplevas som traumatiskt för barn (se t.ex. Davies & Cummings, 1994, för en översikt). Särskilt jobbigt verkar det vara för barn som tidigare har upplevt olösta konflikter mellan föräldrarna (El-Sheikh, Cummings, & Reiter, 1996). Föräldrar till barn med normbrytande beteende har oftare sämre relationer till varandra, de bråkar mer med varandra, är mer aggressiva mot varandra, och mindre lyckliga i sin relation (Rutter & Giller, 1983). Att bli vittne till fysisk misshandel mellan föräldrar ökar sannolikheten att barnen själva ska utveckla aggressivt normbrytande beteende (Jaffe, Hurley, & Wolfe, 1990). Effekterna är vanligtvis starkare och tydligare för pojkar än för flickor, och för yngre än äldre barn (Reid & Crisafulli, 1990). Studier i olika miljöer ger också ofta olika resultat. Då man använder sig av kliniska undersökningsgrupper, eller undersöker kvinnor som bor på kvinnohus eller liknande (shelters) ser man generellt en starkare koppling mellan våld i hemmet och normbrytande beteende hos barnet (Margolin, 1998; Wolfe, Jaffe, Wilson, & Zak, 1985) än då detta samband undersöks i normalpopulationen. Detta kan devis bero på att dessa grupper upplevt mer allvarligt våld än familjer i normalpopulationen som anger att de upplever våld i hemmet (Margolin, 1998).

Det är oklart när barn är som mest sårbara, eller hur länge eventuella effekter på normbrytande beteende av att bevittna våld i hemmet håller i sig. Man vet inte heller i vilken utsträckning som relationen mellan våld i hemmet och barns normbrytande beteende beror på andra faktorer. Dels har familjer där våld förekommer i hemmet ofta en sämre ekonomi och föräldrarna har sämre utbildning. Dels tar man sällan hänsyn till indikatorer för andra problem i familjen (t.ex. separationer, eller att familjen flyttar ofta). Man ser även att män som misshandlar ofta också har andra problem, exempelvis alkoholmissbruk och kriminalitet (se t.ex. Spaccarelli, Sandler, & Roosa, 1994). Utöver de fysiska skador som kvinnan kan lida av, får ofta kvinnor som misshandlas psykiska problem. De känner sig ofta mer hjälplösa och ängsliga än andra kvinnor, vilket kan begränsa deras emotionella tillgänglighet och påverka barnets anpassning på ett negativt sätt (t.ex. Augustyn, Parker, Groves, & Zuckerman, 1995; Fauber, Forehand, Thomas, & Wiersen, 1990). Man bör också ta hänsyn till möjliga fosterskador som kan påverka barnets senare utveckling, eftersom det finns en risk att kvinnan misshandlats även under graviditeten (se Goodman, Koss, & Russo, 1993).

Att både utsättas för och bevittna våld

Det är svårt att separera ut i vilken grad normbrytande beteende eller en risk för normbrytande beteende är relaterat antingen till att barnet bevittnat övergrepp, eller att han eller hon själv utsatts för övergrepp. Forskning har visat att barn relativt ofta misshandlas i familjer där mödrarna far illa (t.ex. Edleson, 1999), och överlappet mellan att bevittna och själv utsättas för våld

ligger mellan allt från 6 % i normalpopulationer till mellan 20 och 100 % i kliniska undersökningsgrupper, beroende på vilken undersökningsgrupp och definition som används (Appel & Holden, 1998; Cox, Kotch, & Everson, 2003; Eriksson, 2003). De som misshandlar mödrarna använder ofta mer fysisk bestraffning och makt drivna uppfostringsmetoder gentemot barnen (Holden & Ritchie, 1991; Margolin, John, Ghosh, & Gordis, 1996). Att bevittna våld hör alltså ofta samman med att också utsättas för våld. De få studier som skilt mellan att bevittna och att utsättas för våld visar att fenomenet att både utsättas för och bevittna våld påverkar barnets normbrytande beteende mer än två gånger så mycket som att endast behöva bevittna våld i hemmet (t.ex. Hughes, Parkinson, & Vargo, 1989). Risken för normbrytande beteende verkar alltså dubblas om barnet inte bara bevittnar utan också utsätts för övergrepp.

Föräldrars psykopatologi

Flera olika aspekter av föräldrars psykopatologi har visat sig ha ett samband med barns normbrytande beteende. Generellt uppvisar föräldrar till barn med normbrytande beteende höga nivåer av psykopatologi (t.ex. depression, missbruk och kriminalitet), och psykopatologi hos föräldrarna försätter barn i riskzonen för att utveckla en mängd olika problem. Forskare tror bland annat att föräldrars psykopatologi kan relateras till deras barns normbrytande beteende genom att den försämrar föräldrarnas förmåga till ett högkvalitativt föräldraskap.

Föräldrars depression

Mödrars symtom på depression har i många studier relaterats till högre grad av normbrytande beteende hos barnet (t.ex. Munson m.fl., 2001; Owens & Shaw, 2003; Shaw, Vondra, Hommerding, Keenan, & Dunn, 1994; Zahn-Waxler m.fl., 1988). Kopplingen mellan moderns depression och normbrytande beteende hos barnet har också visat sig vara starkare bland yngre än äldre barn (Loeber m.fl., 1998).

Då föräldrar är deprimerade är sannolikheten stor att depressionen kommer att störa samspelet mellan dem och deras barn. Deprimerade föräldrar blir mindre emotionellt tillgängliga för sina barn. De kanske inte heller orkar engagera sig i barnets aktiviteter i samma utsträckning, vilket också kan göra att de brister i sin tillsyn och övervakning av barnet. Det kan också vara svårare för dem att uppfostra barnet genom att de blir mer inkonsekventa och irriterbara (Cummings & Davies, 1994; Forehand, Lautenschlager, Faust, & Graziano, 1986). Föräldrars depression och negativitet kan göra att de blir hårdare och mer rejekterande gentemot barnet. Depressionen kan också leda till att barnet måste bete sig på ett mer extremt sätt för att få föräldrarnas uppmärksamhet, vilket kan öka risken för normbrytande beteende, som i sin tur leder till ytterligare negativitet från föräldrarna.

Föräldrars missbruk

När någon av föräldrarna missbrukar alkohol och/eller andra droger påverkas barnen negativt på flera olika sätt. För det första har man dokumenterat de omedelbara riskerna för fosterskador om modern missbrukat alkohol under

graviditeten. Dels verkar detta ha ett mer direkt samband med normbrytande beteende i barndomen (t.ex. Christensen & Bilenberg, 2000; Streissguth, Barr, Bookstein, Sampson, & Carmichael Olson, 1999; Werner & Smith, 2001), och dels ett indirekt samband genom att det orsakar brister i emotionsreglerande och kognitiva funktioner (t.ex. Bennett, Wolin, & Reiss, 1988; Connor, Sampson, Bookstein, Barr, & Streissguth, 2001; Kelly, Day, & Streissguth, 2000) som i sin tur har relaterats till risk för normbrytande beteende i barndomen.

För det andra ser man oftare störningar i familjens vardagliga funktion, en ökad risk för att barnet ska utsättas för och bevittna vanvård och övergrepp i familjen (t.ex. Dube m.fl., 2001; Sher, Gershuny, Peterson, & Raskin, 1997; Sher, Walitzer, Wood, & Brent, 1991), och andra problem hos föräldrarna såsom kriminalitet och depression (Fitzgerald m.fl., 1993) då någon av föräldrarna missbrukar alkohol eller andra droger. Alla dessa faktorer är i sig relaterade till utveckling av normbrytande beteende i barndomen, och det finns forskare som pekat på möjligheten att det inte är föräldrarnas eller föräldrarnas missbruk *i sig* som leder till mer negativ anpassning hos barnet, utan snarare de negativa konsekvenser som missbruket för med sig (t.ex. Sher, 1991).

Föräldrars kriminalitet

En historia av aggressivt och icke-aggressivt normbrytande beteende inom en familj försätter barnet i riskzonen för samma beteende. Man har visat att kriminalitet och normbrytande beteende hos föräldrarna är relaterat till normbrytande beteende hos barnet (se Frick & Loney, 2002, för en översikt; se också t.ex. McCabe m.fl., 2004). Exempelvis har man visat i en studie att ungefär 45 % av föräldrarna till de barn som kom i kontakt med myndigheterna på grund av sitt normbrytande beteende uppvisade antisocial personlighetsstörning (Lahey m.fl., 1988). Normbrytande beteende hos barn är också vanligare än andra typer av anpassningsproblematik då modern uppvisar symptom på antisocial personlighetsstörning (t.ex. Frick, Kuper, Silverthorn, & Cotter, 1995; Lahey m.fl., 1988). Både moderns och faderns normbrytande beteende verkar vara relaterat till barns normbrytande beteende (Christ m.fl., 1990; Rhule, McMahon, & Spieker, 2004).

Detta samband verkar dock påverkas av graden av negativa uppfostringsmetoder. Alltså, överföringen av normbrytande beteende från en generation till en annan, från fadern eller modern och över till barnet, kan ofta åtminstone delvis förklaras av en mer negativ föräldra-barnrelation och föräldrars användning av mindre effektiva uppfostringsmetoder (t.ex. Capaldi, Pears, Patterson, & Owen, 2003; Conger, Neppl, Kim, & Scaramella, 2003; Patterson & Capaldi, 1991; Rhule m.fl., 2004). Denna så kallade intergenerationella överföring av normbrytande beteende från generation till generation kan sannolikt också bero på en genetiskt överförd sårbarhet för riskfaktorer som i sin tur ökar risken för normbrytande beteende (se Smith & Farrington, 2004; Thornberry, Freeman-Gallant, Lizotte, Krohn, & Smith, 2003). Exempelvis har en adoptionsstudie visat att en stor andel (30 % av mödrarna och 30 % av fäderna) av de biologiska föräldrarna till barn med aggressivt normbrytande beteende led av antisocial personlighetsstörning, medan denna diagnos inte återfanns hos någon adoptivförälder (Jary &

Stewart, 1985). Dessutom har man visat att barn med normbrytande beteende mer ofta än barn utan normbrytande beteende har mor- och farföräldrar som uppvisar normbrytande beteende (Glueck & Glueck, 1968).

Precis som vid annan psykopatologi hos föräldrarna kan även föräldrars kriminalitet ha andra konsekvenser för barnets uppväxtförhållanden, som kan påverka utvecklingen av normbrytande beteende hos barnet. Kriminella mödrar är oftare yngre, har sämre utbildning, röker (även under graviditeten), och använder mer alkohol och andra droger än andra mödrar. Då modern är kriminell är också fadern mer ofta frånvarande (Zoccolillo, Paquette, & Tremblay, 2005). Dessa faktorer har visat sig fungera som riskfaktorer för utveckling av normbrytande beteende.

Familjestruktur

Att barn separeras från sina föräldrar kan ha flera orsaker, exempelvis skilsmässa, institutionalisering (t.ex. fängelse), eller dödsfall. Oavsett av vilken anledning som barnet inte växer upp med båda sina föräldrar, har man sett att separation ofta påverkar barn på ett negativt sätt. I detta avsnitt diskuterar vi effekterna av skilsmässa (där även separation mellan föräldrar som inte är gifta ingår), föräldrakonflikter och att växa upp med ensamstående föräldrar. Vi tar även upp ungt föräldraskap och familjestorlek.

Skilsmässa och föräldrakonflikter

Studier tyder på att det finns ett samband mellan normbrytande beteende och föräldrars skilsmässa. Skilsmässa tycks ha den större effekt på utveckling av normbrytande beteende hos pojkar, i synnerhet under de två första åren efter skilsmässan (Amato & Keith, 1991). Man har visat att pojkar med skilda föräldrar som följts från förskoleålder till sen barndom uppvisade ihållande normbrytande beteende jämfört med pojkar från intakta familjer. De var också mer tvingande (coercive) och olydiga, och hade mer problem i skolan och i samspelet med kamrater (Hetherington, 1989).

Man har visat att konflikter mellan föräldrarna snarare än skilsmässan i sig är det som till stor del förklarar relationen till normbrytande beteende hos barnet (Amato & Keith, 1991; Cummings, Goeke-Morey, & Papp, 2004). Detta går också i linje med studier som visar att barn till föräldrar som skiljt sig visserligen uppvisar mer normbrytande beteende än barn vars föräldrar lever tillsammans, men mindre normbrytande beteende än barn vars föräldrar lever tillsammans och som har en hög nivå av konflikter sinsemellan (Amato & Keith, 1991; Emery, 1982). Graden av konflikter tycks alltså hänga samman med normbrytande beteende i barndomen, oavsett om föräldrarna är skilda eller inte. Sambandet mellan skilsmässa och risk för normbrytande beteende har visat sig vara 2½ gånger starkare i familjer med medelhöga till höga konfliktnivåer än i familjer utan konflikter (Fergusson, Horwood, & Lynskey, 1992). Forskning pekar också på att barn till föräldrar som inte öppet uttryckt lika mycket av sina konflikter inför barnen och som samarbetat efter skilsmässan uttrycker mindre normbrytande beteende (Amato & Keith, 1991).

Normbrytande beteende hos barnet kan också ha funnits redan innan skilsmässan. I en studie där man följt familjer sedan barnets födsel såg man att barn vars föräldrar var gifta när barnet var 7 år, men skilda när barnet var 11

år, uppvisade mer normbrytande beteende vid 11 års ålder i jämförelse med barn från intakta familjer. När man tog hänsyn till normbrytande beteende innan skilsmässan både hos barnen och föräldrarna minskade effekten med ungefär hälften, vilket gjorde att det till slut inte gick att se skillnader i normbrytande beteende mellan pojkar från familjer där föräldrarna skilt sig och pojkar i familjer där föräldrarna fortfarande levde tillsammans (Cherlin m.fl., 1991). Detta innebär alltså att det normbrytande beteendet hos barnet sannolikt inte beror på skilsmässan i sig.

Det är möjligen inte alltid heller bäst för barnet att föräldrarna lever tillsammans. I familjer där fadern uttrycker normbrytande beteende finns ett samband mellan hur mycket tid fadern spenderar tillsammans med familjen och barnets normbrytande beteende. Ju längre tid fadern bor med barnet, desto mer normbrytande beteende uttrycker barnet (Jaffee, Moffitt, Caspi, & Taylor, 2003). Skilsmässa är också vanligare bland vuxna med normbrytande beteende, vilket gör det svårt att avgöra om barnets normbrytande beteende är en konsekvens av skilsmässan eller av föräldrarnas normbrytande beteende (Lahey, Hartdagen m.fl., 1988).

Ensamstående föräldrar

Att växa upp med en ensamstående förälder är relaterat till risk för normbrytande beteende i barndomen (t.ex. Ford m.fl., 2004; Pearson, Ialongo, Hunter, & Kellam, 1994). Detta verkar vara särskilt tydligt för pojkar (Vaden--Kiernan, Ialongo, Pearson, & Kellam, 1995). Effekterna på normbrytande beteende av att växa upp med en ensamstående förälder tycks dock vara indirekta snarare än en följd av att man bara växer upp med en enda vuxen. Den forskning som finns tillgänglig inom detta område har nästan uteslutande undersökt ensamstående mödrar. Ensamstående mödrar har ofta sämre ekonomi, flyttar oftare, är mindre tillfreds med livet och har mer psykiska problem (t.ex. depression, ångest) än andra mödrar (t.ex. Guttentag, Salasin, & Belle, 1980; McLanahan & Booth, 1989; McLoyd, 1990). Då man tagit hänsyn till inkomst och utbildningsnivå visar det sig även att barn till ensamstående mödrar oftare exponeras för negativa och stressande situationer och upplevelser än barn i intakta familjer.

Ung moder

Att ha en mycket ung moder har visat sig ha ett samband med barns normbrytande beteende (t.ex. Conseur, Rivara, Barnowski, & Emmanuel, 1997; Ford, m.fl., 2004; Furstenberg, Brooks-Gunn, & Morgan, 1987). Kopplingen mellan att ha en ung moder och barnets normbrytande beteende blir svagare men finns oftast kvar när man kontrollerar för faktorer som skulle kunna förklara denna relation, såsom moderns egna beteendeproblem, låg socioekonomisk status, bristfälligt föräldraskap och mindre resurser (t.ex. Christ m.fl., 1990; Ford m.fl., 2004; Nagin, Pogarsky, & Farrington, 1997; Wakschlag m.fl., 2000). Även om denna typ av faktorer delvis verkar förklara kopplingen mellan att ha en ung moder och utveckling av normbrytande beteende hos barn, så förklarar de den inte helt och hållet. Det finns studier som visar att kvinnor med normbrytande beteende får barn tidigare än andra kvinnor (Serbin m.fl., 1998; Zoccolillo m.fl., 2005). Detta skulle kunna leda

till så kallad intergenerationell överföring av normbrytande beteende, på samma sätt som vi diskuterat i avsnittet Föräldrars kriminalitet. Eftersom det inte är sannolikt att ungt föräldraskap är direkt relaterat till barnets normbrytande beteende är det angeläget att man i framtida forskning undersöker andra faktorer som möjligen kan förklara varför detta samband existerar (se Wakschlag m.fl., 2000).

Stor familj

Man har visat att ju fler barn det finns i en familj, desto större är risken för normbrytande beteende bland barnen (Glueck & Glueck, 1968; Hirschi, 1969). Man har exempelvis visat att pojkar med fyra syskon eller fler löper dubbelt så stor risk som pojkar med färre syskon för normbrytande beteende (West & Farrington, 1973). Vad detta beror på är dock inte säkerställt. Vissa studier visar att sambandet finns kvar när man kontrollerar för familjens inkomst (West & Farrington, 1973) och föräldrars normbrytande beteende (Robins, West, & Herjanic, 1975). Andra studier visar att stor familj inte är relaterat till normbrytande beteende hos barnet när man kontrollerar exempelvis för moderns problembeteende, bristfällig familjefunktion, låg socioekonomisk status och huruvida det endast är en förälder i hushållet (se t.ex. Ford m.fl., 2004). Det finns dock andra möjliga förklaringar till att större familj innebär förhöjd risk. Man har exempelvis visat att familjestorlek är relaterat till mer bristfälliga och trängre bostadsförhållanden, mer ineffektiva uppfostringsmetoder från föräldrars sida och normbrytande beteende hos äldre syskon (t.ex. Lauritsen, 1993, West & Farrington, 1973), något som möjligen kan förklara länken mellan familjestorlek och normbrytande beteende hos barnet.

Riskfaktorer i närsamhället

Även om riskfaktorer hos individen och familjen ofta ses som de mest centrala i utvecklingen av normbrytande beteende i barndomen, hävdar vissa forskare att risker i närsamhället också är av stor betydelse (se t.ex. Catalano & Hawkins, 1996). Både tvärsnitts- och longitudinella studier har visat att normbrytande beteende i barndomen är relaterat till att exponeras för våld i närsamhället, att bli offer för våld i närsamhället, och att bo i riskfyllda och fattiga bostadsområden (se Ingoldsby & Shaw, 2002, för en översikt). Här diskuterar vi riskfaktorer utanför individen och familjerelationerna som i forskning har identifierats som potentiellt betydelsefulla för utveckling av normbrytande beteende hos barn. Dessa innefattar barnets kamratrelationer, skolans roll, familjens ekonomiska förutsättningar och bostadsområdesförhållanden.

Problematiska kamratrelationer

Kamratgrupper med barn utan normbrytande beteende tenderar att utesluta (rejektera) barn med normbrytande beteende ur gemenskapen (t.ex. Keiley m.fl., 2000; se även Coie, Dodge, & Kupersmidt, 1990, för en översikt). Pojkar med barndomsdebuterande normbrytande beteende har visat sig vara mindre populära bland jämnåriga än pojkar som inte uppvisar normbrytande beteende (t.ex. Stattin & Magnusson, 1995). Att barnet utesluts från prosociala